

POLSKI UNIWERSYTET NA OBCZYŻNIE
W LONDYNIE

ZESZYTY NAUKOWE

SERIA TRZECIA, NR 3, 2015

ŁUKASZ WOLAK

CENTRUM STUDIÓW NIEMIECKICH I EUROPEJSKICH
IM. WILLY'EGO BRANDTA UNIWERSYTETU WROCŁAWSKIEGO

SZKOLNICTWO POLAKÓW W RFN POD EGIDĄ ZJEDNOCZENIA POLSKICH UCHODźCÓW W LATACH 1951–1959

1. WSTĘP

Badania nad genezą Zjednoczenia Polskich Uchodźców w Niemczech (ZPU) podejmowało do tej pory wielu naukowców, przy czym żadnemu z nich nie udało się potraktować okoliczności powstania ZPU szerzej. Właściwie wiedza o kształtowaniu się tej organizacji pozostawała dla badaczy dotąd nieodkryta. Zainteresowanie jej dziejami wzrosło znacznie w ostatnich latach, a to za sprawą szerszego dostępu do źródeł oraz lepszego ich wykorzystania. Niemniej nadal pozostaje spora wyrwa w badaniach we wspomnianym zakresie. Jednym z pierwszych autorów podejmujących się omówienia dziejów ZPU był Grzegorz Janusz, który na kartach swoich publikacji wspominał po raz pierwszy o działalności ZPU w Niemczech oraz omówił pokrótce jego działalność¹. Kolejnymi badaczami, którzy podjęli się omówienia ge-

¹ G. Janusz, *Polonia w Niemczech Zachodnich po II wojnie światowej*, w: *Polacy w świecie. Polonia jako zjawisko społeczno-polityczne*, red. A. Koprucki, W. Kucharski, Lublin, 1986, cz. 2, s. 81–110; tenże, *Polonia w Republice Federalnej Niemiec*, seria „Rozprawy Wydziału Humanistycznego – Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej. Rozprawy Habilitacyjne”, 59, Lublin, 1990.

nezy i działalności Zjednoczenia, byli: Leon Dyczewski², Krzysztof Ruchniewicz³, Zbigniew Tomasz Klimaszewski⁴, Wiesław Hładkiewicz, który jest autorem monograficznego artykułu o dziejach ZPU w latach 1951–1989⁵, oraz Łukasz Wolak⁶.

2. HISTORIA I POCZĄTEK DZIAŁALNOŚCI

Po raz pierwszy z inicjatywą powstania centralnej organizacji polskich uchodźców wyszedł Komitet Wykonawczy Zjednoczenia Polskich Uchodźców Wojennych (ZPUW) w Brukseli, powołując w 1949 roku Komisję do spraw Zjednoczenia Polskiego (ZP) w Niemczech. W skład Komisji wchodziło siedem osób, które reprezentowały wiele nurtów politycznych i organizacji Polaków w Niemczech⁷.

Rozłam strukturalny i organizacyjny Zjednoczenia Polskiego w Niemczech, centralnej organizacji polskich dipisów⁸, miał być katalizatorem powstania nowej organi-

² L. Dyczewski, *Polacy w Bawarii. Tożsamość etniczno-kulturowa, wchodzenie w społeczeństwo niemieckie*, Lublin, 1993, s. 78–79.

³ Zob. K. Ruchniewicz, *Podróże Polaków do Berlina na przełomie XIX i XX wieku*, w: *Podróżujący Polacy w XIX i XX wieku*, red. N. Kasperek, A. Staniszewski, seria „Studia i Materiały – Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Olsztynie”, nr 100, Olsztyn, 1996, s. 105–113; tenże, *Polacy w RFN w latach pięćdziesiątych XX wieku*, w: *Wokół historii i polityki. Studia z dziejów XIX i XX wieku dedykowane profesorowi Wojciechowi Wrzesińskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. A. Ciesielski i in., Toruń, 2004, s. 737–746; tenże, *Polska emigracja niepodległościowa w Niemczech 1945–1989*, „Przeгляд Polonijny”, Kraków, 2001, z. 3 (101), s. 35–49; tenże, *Stosunek rządu Republiki Federalnej Niemiec wobec emigracji polskiej w Niemczech*, w: *Polonia w Niemczech. Historia i współczesność*, Warszawa, 1995, s. 47–52; tenże, *Wprowadzenie*, w: *Migration und Integration als europäische Erfahrung am Beispiel deutscher Metropolen im 19. und 20. Jahrhundert. Die Polen im Ruhrgebiet und Berlin / Migracja i integracja jako europejskie doświadczenie na przykładzie niemieckich metropolii w XIX i XX w. Polacy w Zagłębiu Ruhry i Berlinie*, hrsg. / red. D. Briesen, Z. Fras, K. Ruchniewicz, Wrocław, 1996, s. 5–12; tenże, *Polskie zabiegi o odszkodowania niemieckie w latach 1944/45–1975*, seria „Acta Universitatis Wratislaviensis”, nr 2930, Wrocław, 2007.

⁴ Z. T. Klimaszewski, *Emigracja Polska w Niemczech*, Białystok, 2009.

⁵ W. Hładkiewicz, *Emigracyjne dylematy. Działalność Zjednoczenia Polskich Uchodźców w Niemczech*, w: *W kręgu idei, polityki i wojska. Studia ofiarowane Profesorowi Januszowi Farysiowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. T. Sikorski, H. Walczak, A. Wątor, Szczecin, 2009, s. 425–436.

⁶ Ł. Wolak, *Działacze Zjednoczenia Polskich Uchodźców w Niemczech w materiałach organów bezpieczeństwa PRL w latach 1945–1970*, w: *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2010. Referaty*, red. N. Jarska, T. Kozłowski, seria „Letnia Szkoła Historii Najnowszej”, t. 4, Warszawa, 2011, s. 142–152.

⁷ W. Hładkiewicz, *Emigracyjne dylematy...*, s. 425.

⁸ Ang. *displaced persons* ‘wysiedleńcy’, ‘uchodźcy’, zwani dipisami – osoby, które po zakończeniu II wojny światowej z różnych przyczyn pozostały w trzech zachodnich strefach okupacyjnych Niemiec – amerykańskiej, brytyjskiej lub francuskiej. Do tej grupy zaliczano: wysiedleńców, więźniów obozów koncentracyjnych, przymusowo wywiezionych na roboty do Rzeszy oraz siłą ewakuowanych wraz z cofającym się frontem wojennym. Przebywali oni w obozach, oczekując na wyjazd do Kraju lub na emigrację. Obywatele polscy stanowili ich największą część i znajdowali się w jednolitych narodowo obozach dipisowskich, których liczebność wynosiła od 100

zacji. Początkowo działacze i politycy z różnych stronnictw emigracyjnych, uczestniczący w życiu polskich dipisów, znajdujących się na terenie Republiki Federalnej Niemiec, nie wiedzieli, jaką nazwę będzie nosiło zrzeszenie. Postanowiono ponad podziałami utworzyć Komitet, który z ramienia wszystkich liczących się stronnictw politycznych i organizacji w RFN powoła nową strukturę organizacyjną.

10 lipca 1950 roku Komitet Wykonawczy ZPUW powołał Komisję Organizacyjną Zjednoczenia Uchodźców Polskich w Niemczech. W jej skład weszli: Edmund Hemmerling, Władysław Jaroszewski, Jerzy Knothe, Stanisław Mikiciuk, inż. J. Skiba, dr inż. Bolesław Janusz Zawalicz-Mowiński, Tadeusz Zgaiński i Szczepan Zimmer⁹. 4 stycznia 1951 roku Stanisław Mikiciuk, prezes Zjednoczenia Polskiego w Niemczech, zwrócił się z prośbą do Jerzego Knothe o zwołanie posiedzenia organizacyjnego Komisji. Doszło do tego dopiero 9 lutego 1951 roku w Augsburgu.

W międzyczasie ze składu Komisji ubyli członkowie: Władysław Jaroszewski, J. Skiba i Szczepan Zimmer, którzy udali się na emigrację, prawdopodobnie na kontynent amerykański. Wiadomo jedynie, że Zimmer wyemigrował do Stanów Zjednoczonych. Nie są znane powody ich decyzji, ale wówczas wielu ludzi wyjeżdżało do innych krajów ze względu na złe warunki bytowe, jakie panowały w RFN. Wobec zaistniałego faktu, nowym przewodniczącym Komisji został Bolesław Janusz Zawalicz-Mowiński, a wiceprzewodniczącym Jerzy Knothe¹⁰.

Członkowie gremium obradowali nad wypracowaniem wspólnego przedsięwzięcia, którym miała być organizacja reprezentacji polskich uchodźców w Niemczech. Ostatecznie przyjęto na spotkaniu 9 lutego, iż najniższą strukturą mającej powstać nowej instytucji będzie ognisko. Komisja pragnęła zaprosić wszystkie istniejące organizacje i stowarzyszenia Polaków działające na terenie Niemiec, zobowiązała się również rozesłać wszystkim zainteresowanym organizacjom materiały, zawierające m.in. statut, deklaracje członkowskie, tymczasowe legitymacje, regulaminy ognisk

do 25 000 osób. Do jesieni 1945 r. dipisi znajdowali się pod opieką wojskowych władz okupacyjnych, do końca lipca 1947 r. opiekowała się nimi UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Administration, Organizacja Narodów Zjednoczonych do spraw Pomocy i Odbudowy), a jej rolę od czerwca 1950 roku spełniało IRO (International Refugees Organization, Międzynarodowa Organizacja Uchodźców). Od połowy 1950 r. administracja Republiki Federalnej Niemiec przejęła kontrolę nad obozami dipisowskimi. Wówczas to rozpoczęto proces ich likwidacji, a mieszkańców przenoszono do miast, nadając im status bezpaństwowców, część z nich przyjęła obywatelstwo niemieckie; zob. *Encyklopedia polskiej emigracji i Polonii*, red. K. Dopierała, Toruń, 2003, t. 1, s. 420.

⁹ Archiwum Pracowni Badań nad Polską Emigracją w Niemczech po 1945 r. w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Wrocławskiego (dalej: APPEN), *Przygotowania do nowej organizacji Polaków*, „Nasza Emigracja”, 17 II 1951, r. IV, nr 5/116, s. 1.

¹⁰ Tamże, s. 1.

i regulamin wyborczy, do 10 marca 1951 roku¹¹. Komisja przyjęła również czas na zachęcenie nowych członków do 31 marca 1951 roku, a więc ustaliła bardzo krótki termin¹². Postanowiono również, że od 1 do 15 kwietnia 1951 roku odbędą się zebrania organizacyjno-wyborcze w ogniskach, natomiast w połowie kwietnia 1951 roku planowano ustalić termin wyborów w okręgach i datę powstania centrali ZPU¹³.

Prezes Zjednoczenia Polskiego Stanisław Mikiciuk w strefie amerykańskiej po otrzymaniu materiałów o mającej powstać nowej organizacji wydał specjalne pismo okólne, w którym zachęcał do włączenia się w tworzenie jej struktur¹⁴. W zaleceniach dla akcji werbunkowej do ZPU zaznaczył, aby dokonać jej w dniach od 25 marca do 15 kwietnia 1951 roku, a więc w innym terminie niż określony przez Komisję Organizacyjną. Zalecał nadsyłać wypełnione deklaracje członkowskie wraz ze sprawozdaniami z akcji werbowania nowych członków do centrali Zjednoczenia Polskiego w Niemczech do 16 kwietnia 1951 roku. Prezes, kończąc pismo, podkreślał:

Wszyscy dorośli mieszkańcy ośrodków polskich tak irowskich jak i będący pod zarządkiem niemieckim powinni gremialnie zapisywać się na członków ZPU i tworzyć ogniska. W ten sposób zadokumentują oni, że doceniają wagę istnienia pochodzącej z powszechnych wyborów naczelnej organizacji [...], która dbać będzie o ich żywotne interesy¹⁵.

Starano się zaprezentować nowy ogólny plan organizacji, która wywodząca się z powszechnego wyboru, a więc szerokiego grona polskich uchodźców, będzie – od chwili jej powstania – stała na straży interesów polskiego uchodźcy.

Na posiedzeniu Komisji Organizacyjnej ZPU 6 czerwca 1951 roku po raz pierwszy dokonano podziału administracyjnego przyszłych struktur, zakładano powołanie czterech okręgów. Zebrani podjęli jednomyślną decyzję w tej sprawie i utworzyli cztery okręgi: południowo-wschodni dla Bawarii z siedzibą w Monachium, południowo-zachodni dla Wirtembergii, Badenii, Nadrenii-Palatynatu i Hesji z siedzibą w Herrenalbie, północno-wschodni z siedzibą w Hanowerze oraz północno-zachodni z siedzibą w Essen¹⁶.

¹¹ Tamże, s. 2; APPEN, Zakładanie Ognisk, Kół i Gromad, s. 1–2; tamże, Regulamin Wyborczy, s. 1–2; tamże, Regulamin obrad Rady ZPU, s. 1–3; tamże, Regulamin Zarządu Głównego ZPU uchwalony przez Radę ZPU w dniu 29.07.1951 r., s. 1–4.

¹² APPEN, Pismo okólne do wszystkich ośrodków i Komitetów Polskich oraz mężów zaufania Zjednoczenia Polskiego, Augsburg, dnia 19.03.1951 r., s. 1; tamże, Pismo okólne do Zarządów Ognisk ZPU okręgu Południowo-Zachodniego w Niemieckiej Republice Związkowej, Herrenalb, dnia 23 czerwca 1951 r., s. 1–3; tamże, Przeprowadzenie propagandy na rzecz działającego Związku (ZPU), s. 1–2.

¹³ APPEN, *Przygotowania do nowej...*, s. 2.

¹⁴ APPEN, Pismo Okólne Prezesa Zjednoczenia Polskiego na terenie okup. amer. Niemiec nr 141/51, Augsburg dnia 19 III 1951, s. 1.

¹⁵ Tamże, s. 1.

¹⁶ APPEN, Pismo Okólne Edmunda Hemmerlinga Prezesa Zjednoczenia Polskiego Zona Okupacyjna Francuska w Niemczech Zachodnich, Herrenalb, dnia 15 VI 51 r., s. 1 [1. Walne Zebranie okręgów].

Ustalono również terminy Walnych Zebrań okręgów na 1 lipca 1951 roku dla okręgów południowo-zachodniego w Karlsruhe i okręgu północno-wschodniego w Hanowerze oraz na 8 lipca 1951 roku dla okręgu południowo-wschodniego w Monachium i okręgu północno-zachodniego w Essen. Komisja upoważniła swoich członków do otwarcia i wygłoszenia referatu na Walnych Zebraniach okręgów, odpowiednio Bolesława Janusza Zawalicza-Mowińskiego w Monachium, Tadeusza Zgaińskiego w Hanowerze, Jerzego Knothego w Karlsruhe oraz Edmunda Hemmerlinga w Essen¹⁷. Zobligowano również zarządy ognisk ZPU do przesłania do 23 czerwca 1951 roku m.in. pełnomocnictw delegatów ognisk, wpisowego i składek członkowskich za czerwiec wraz z wykazem wpływów, opracowań, wniosków i dezyderatów na Walne Zebranie okręgu.

Nim formalnie powstało ZPU, działacze Komitetu Organizacyjnego zwoływali w poszczególnych okręgach i ogniskach spotkania w celu powołania pierwszych zarządów okręgów. Dlatego Komisja Organizacyjna ZPU, wiedząc, że bez struktur terenowych nie uda się wybrać Zarządu Głównego, rozpoczęła w pierwszej połowie 1951 roku tworzyć jej oddziały, a już na początku lipca – zgodnie z wytycznymi – organizowała walne zebrania delegatów okręgów w celu powołania zarządów tych okręgów¹⁸.

W porządku obrad Walnego Zebrania okręgu IV południowo-wschodniego ZPU 8 lipca 1951 roku znalazł się m.in. wybór władz okręgu (prezesa, dwóch wiceprezesów, sekretarza i skarbnika oraz ich pięciu zastępców), delegatów na Radę ZPU oraz ustalenie siedziby Zarządu okręgu. Nie ma podstaw twierdzić, aby w przypadku innych okręgów było inaczej, stąd można założyć, że w ten sposób wyborów zarządów okręgów dokonano do końca drugiej dekady lipca, czyli na kilka dni przed oficjalnym powstaniem ZPU.

Lato 1951 roku było czasem przełomu dla polskich uchodźców i dipisów przebywających w Republice Federalnej Niemiec, a to dlatego, że została uchwalona konwencja genewska z 28 lipca 1951 roku, która po raz pierwszy po zakończeniu II wojny światowej definiowała status uchodźcy, regulowała jego prawa i obowiązki, status prawny (w tym m.in. prawo do stowarzyszania się), warunki bytowe i zarobkowe, opiekę społeczną oraz rodzaje dokumentów i wolność poruszania się.

Drugim czynnikiem było powołanie do życia – również 28 lipca 1951 roku – Zjednoczenia Polskich Uchodźców w Niemczech, które powstało w wyniku prac Komitetu Organizacyjnego Zjednoczenia Polskich Uchodźców w Niemczech¹⁹. Organi-

¹⁷ Tamże, [2. Walne Zebranie okręgu Południowo-Zachodniego], s. 2.

¹⁸ APPEN, Protokół spisany dnia 8.7.51 w Monachium, w Sali Ärztlicher Bezirksverein na Zjeździe Delegatów okręgu ZPU Bawaria, s. 1.

¹⁹ Zob. G. Janusz, *Polonia w Republice Federalnej...*, s. 188; W. Hładkiewicz, *Emigracyjne dylematy...*, s. 426.

zacja ta oraz międzynarodowe przepisy prawne dotyczące uchodźców pozwoliły na normalną egzystencję Polaków przebywających w Republice Federalnej Niemiec. Długo oczekiwana przez polskie środowiska w Niemczech centralna instytucja wzbudzała wiele nadziei przede wszystkim na polepszenie ich statusu i codziennego bytu. Taki słowami Edmund Hemmerling rozpoczyna swój artykuł poświęcony ostatniemu etapowi powstania ZPU:

*Formy organizacyjne ZPU, łącznie z obowiązującą deklaracją ideową świadczą niedwuznacznie o podstawie niepodległościowej tutejszego uchodźstwa wojennego [...], które bez względu na panujące na górze nieporozumienia oraz wbrew nim trwa wiernie przy symbolach i zasadzie lojalności do legalnych władz Rzeczypospolitej na obczyźnie*²⁰.

Wizja ta pomagała wierzyć, że z chwilą powstania ZPU los polskich uchodźców ulegnie poprawie, a życie codzienne nabierze oczekiwanych barw. Strona polityczna uchodźstwa wiązała z osobą prezesa Bolesława Janusza Zawalicza-Mowińskiego nadzieje, że będzie on w stanie utrzymać jedność organizacyjną na terenie RFN, a co za tym idzie – pozostanie wierny obozowi rządzącemu w Londynie²¹.

Uchwalono również statut – najważniejszy dokument regulujący pracę organizacji – który zakładał powołanie Rady Stowarzyszenia, Zarządu Głównego, Zarządów Okręgów, Głównej Komisji Rewizyjnej itd. Znalazły się w nim też cele działalności zrzeszenia, które ZPU miało realizować m.in. poprzez

*organizowanie i reprezentowanie Polaków zamieszkałych na terenie Niemieckiej Republiki Związkowej i udzielenie im pomocy moralnej i materialnej [...]. dla swych członków [...] działalność wyraża się w organizowaniu pomocy prawnej, oraz samopomocy i poradnictwa pracy, [...] potrzeb religijnych, narodowych i kulturalnych*²².

Statut zakładał również opiekę nad polskimi organizacjami działającymi na terenie RFN i współpracę ze związkami zawodowymi.

Dokument przewidywał podział członkostwa na trzy odrębne grupy: rzeczywiste, wspierające i honorowe²³. Członkiem rzeczywistym mógł zostać każdy Polak, który ukończył 18 lat i przebywał na terenie RFN; wspierającym mogła zostać osoba, która ukończyła 21 lat, bez znaczenia na miejsce zamieszkania (prawdopodobnie mogły to być również osoby żyjące w PRL), która była życzliwie zainteresowana

²⁰ APPEN, E. Hemmerling, *Ostatni Etap organizacyjny Zjednoczenia Polskich Uchodźców w Niemczech*, Informator nr 7/22/51, Pismo okólne do Mężów Zaufania Ośrodków Polskich w Zonie Okupacyjnej Francuskiej w Niemczech Zachodnich, „Biuletyn Przedstawicielstwa Polskiego w Zonie Okupacji Francuskiej w Niemczech (14b) Herrenalb Claw Württ”, s. 1.

²¹ Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. W. Sikorskiego w Londynie (AIPMS), sygn. A.79/3, List Tadeusza Kobyłańskiego do Szanownego Pana Ministra, Celle 3 VIII 1951 r., s. 1–2.

²² APPEN, Statut Stowarzyszenia „Zjednoczenie Polskich Uchodźców w Niemczech” z dnia 15 IV 1955 r.

²³ Tamże, s. 1, § 3 pkt a ust. I–III.

rozwojem ZPU; członkostwo honorowe z kolei przyznawano szczególnie zasłużonym dla życia polskiego lub ZPU.

Najwyższym organem była Rada Stowarzyszenia, która posiadała największy wymiar kompetencji i uprawnień. Można ją określić pewnego rodzaju parlamentem, składającym się z delegatów wszystkich szczebli organizacji. Do najważniejszych kompetencji tego organu należał m.in. wybór członków Zarządu Głównego, Głównej Komisji Rewizyjnej i Sądu Stowarzyszenia oraz zastępców tych członków. Rada wytyczała również kierunki działalności organizacji, uchwałała preliminarze budżetowe i sprawozdania finansowe, zatwierdzała sprawozdania Zarządu Głównego i udzielała absolutorium²⁴. Podejmowała decyzje w sprawach celów ZPU oraz w innych, które wpływały do niej z centralnych organów stowarzyszenia.

3. SZKOLNICTWO POLSKIE W NIEMCZECH

Idea powołania ZPU wiązała się przede wszystkim z zespoleniem i połączeniem wszystkich przejawów działalności polskich uchodźców w jedną reprezentację przed władzami w Niemczech. Takie zadanie stawiali sobie członkowie Zarządu Głównego oraz poszczególni działacze. Pod szyldem ZPU starano się wskrzesić szczytki polskiej działalności z czasów Zjednoczenia Polskiego i wielu innych pomniejszych organizacji.

Ważną częścią działalności stowarzyszenia były sprawy szkolnictwa Polaków w Niemczech²⁵. Działalność tę regulował statut oraz regulamin Komisji dla spraw Szkolnych i Oświatowych (Komisja nie rozpoczęła swojej działalności od razu – jej powstanie miało miejsce dopiero w 1953 roku; o tym w dalszej części artykułu). W paragrafie 3 wspomnianego regulaminu możemy przeczytać, że

celem Komitetu jest zapewnienie młodzieży wychowania religijnego i narodowego, oraz nauki w języku ojczystym.

²⁴ Tamże, s. 2, § 6 pkt c ust. I–VI.

²⁵ Zob. szerzej: W. Kowalczyk, *Szkolnictwo polskie w Niemczech 1945–1948*, Warszawa, 1971; P. Jasiak, *Szkolnictwo polskie w Niemczech w latach 1945–1971*, „Polak w Niemczech”, 1972, nr 50, s. 19–23; W. Kucharski, *Szkolnictwo polonijne w Niemczech Zachodnich. Wybrane zagadnienia*, w: *Stan i kierunki rozwoju oświaty polonijnej*, red. tenże, Lublin, 1978; G. Janusz, *Działalność kulturalno-oświatowa Polonii w Republice Federalnej Niemiec*, w: *Polonijna oświata szkolna i pozaszkolna. Wybrane zagadnienia*, red. A. Kopruckowiak, R. Kucha, Lublin, 1985, s. 188–243; tenże, *Szkolnictwo polonijne w Niemczech Zachodnich po drugiej wojnie światowej*, w: *Szkolnictwo polonijne w XX wieku. Studia i rozprawy*, red. A. Kopruckowiak, Lublin, 1986, s. 149–204; *Szkolnictwo polonijne na świecie. Zarys syntezy*, red. A. Kopruckowiak, Lublin, 1995; T. Radzik, *Polska Macierz Szkolna Zagranicą. 1953–1993*, Londyn, 1995; F. Mrowiec, *Czy trudno być Polakiem w Niemczech. Pięćdziesiąt lat pracy Polskiej Misji Katolickiej w Niemczech*, w: *Polacy w Niemczech. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej w Mülheim/Ruhr w dniach 20–22 września 1995 r.*, red. M. Lis, Opole, 1996, s. 55–63.

Dokument przewidywał podejmowanie przez Komisję decyzji o otwieraniu i likwidacji zakładów szkolnych, opiece nad organizacjami młodzieżowymi, pomocy w pozaszkolnej edukacji młodzieży, w kształceniu zawodowym, a także o prowadzeniu spraw finansowych szkolnictwa, współpracy z kuratorem szkolnym w sprawach natury fachowej, m.in. układanie programów nauczania, dobór podręczników, powoływanie i zwalnianie personelu nauczycielskiego, inspekcje nauczania, zbieranie funduszy na cele szkolnictwa, uchwalanie budżetów oraz kontrola ich wykonania.

Mimo wielkiego zaangażowania Zarządu na wielu płaszczyznach potrzeb polskich uchodźców sprawy szkolnictwa od początku powstania organizacji były priorytetowe. Chociaż już w pierwszych latach działalności przewodniczący Komitetu Kazimierz Odrobny i Stanisław Mikiciuk podkreślali niechęć władz Kościoła katolickiego w Niemczech do organizacji, starano się realizować z tym partnerem różnego rodzaju inicjatywy szkolne²⁶. Antypatia poszczególnych księży do ZPU, mimo że początkowo mało odczuwalna i kłopotliwa, z czasem coraz bardziej wpływała na działalność stowarzyszenia, nie tylko na płaszczyźnie szkolnej. Nie pozostawała bez znaczenia, ponieważ Misja Katolicka posiadała w kształceniu Polaków w RFN znaczący udział, który stale zwiększała. Jeżeli nie tworzyła z ZPU wspólnej polityki nauczania w szkołach i na kursach, to dostarczała kadrę księży nauczycieli. Ponieważ omawiane zagadnienie ma szerszy kontekst i wymaga osobnego opracowania, na potrzeby tego artykułu zasygnalizuję tylko relacje pomiędzy kapłanami a Komisją.

W ZPU panowało przekonanie, że szkolnictwo polskie w Niemczech przez lata było zaniedbywane i zmierzało do upadku, dlatego związek zrzeszenia z organizacjami katolickimi wydawał się nie tylko chłodną kalkulacją, ale również pilną potrzebą utrzymania dalszego kształcenia dzieci²⁷.

Orędownikami rozwoju kształcenia młodzieży w ZPU byli: Kazimierz Odrobny, dawny kierownik i nauczyciel w szkole w Lippstadt, w brytyjskiej strefie okupacyjnej Niemiec, Stanisław Kempf-Sokorski oraz Leopold Sanicki. To za ich sprawą działania ZPU zmierzały do scentralizowania wszystkich sił działających na rzecz kształcenia polskich uchodźców. W tym celu organizacja dążyła do realizowania swojej polityki i rozwinęła współpracę z Komitetem dla spraw Szkolnych i Oświatowych²⁸. Zarząd Główny chciał pełnić rolę żandarma polskiego szkolnictwa w Niem-

²⁶ APPEN, Protokół z posiedzenia Zarządu Głównego z dnia 13.V.1953 r., s. 2.

²⁷ Zob. Polska Macierz Szkolna w Niemczech i jej geneza, strona internetowa: Polskamacierzszkolna.de/?p=historia, dostęp 30 III 2012; opracowanie dla Polskiej Misji Katolickiej w Monachium o. dr Stanisław Pławeczki CSsR, strona internetowa: Pmk-muenchen.de/index.php?article_id=43&clang=0, dostęp 30 III 2012; a także opracowanie ks. abp. Szczepana Wesołego, Początek szkolnictwa polskiego w Niemczech po drugiej wojnie światowej, strona internetowa: Haus-concordia.com/lehrer/bilder/Wesoly.doc, dostęp 30 III 2012.

²⁸ Komitet działał w latach 1946–1949 przy Zjednoczeniu Polskim w Niemczech. Kiedy zlikwidowano Zjednoczenie, w latach 1949–1951 prowadził własną działalność. Po powołaniu ZPU w 1951 r. stał się partnerem w realizacji zadań w szkolnictwie polskich uchodźców.

czech i zwracać uwagę na sprawy, które – jego zdaniem – zagrażały rozwojowi tego rodzaju działalności.

W pierwszych latach starano się organizować zbiórki i akcje wspierające szkolnictwo, a także inicjatywy ogólnonarodowe. Szybko okazało się, że dwugłós (czyli działalność Komitetu Oświatowego przy ZPU oraz niezależnego dotąd Komitetu dla spraw Szkolnych i Oświatowych, który ostatecznie został wchłonięty przez ZPU) w tej działalności osłabiał polskie szkolnictwo, dlatego zdecydowano się powołać wspólnie z Komitetem dla spraw Szkolnych i Oświatowych w pierwszej kolejności Komitet Zbiórki Trzeciomajowej, który miał gromadzić środki na potrzeby szkolnictwa. Ta ze wszech miar cenna inicjatywa przetrwała do końca lat 70. Udało się dzięki niej i zapałowi działaczy ZPU zgromadzić licznie środki na finansowanie szkolnictwa i kolonii dla polskich dzieci. Zarząd Główny do swoich sukcesów zaliczał również przyznanie trzech stypendiów dla studentów szkół technicznych, choć ten przypadek należałoby uznać za porażkę organizacji, ponieważ nie starano się odnaleźć ewentualnych kandydatów, a przy tym zabrakło większego zaangażowania samych działaczy. Z powodu braku zgłoszeń kolejnych stypendiów nie przyznano.

Wspólnie z Komitetem opracowano memoriał, który następnie przesłano do Wysokiego Komisarza NZ do spraw Uchodźców w Genewie na II sesję Komitetu Doradczego. Omówiono w nim bardzo dokładnie sprawy polskiego szkolnictwa, przede wszystkim uwypuklając braki i potrzeby w tej działalności.

Komitet z Leonardem Fliegerem na czele nadal pozostawał poza ZPU, ale w 1953 roku nadarzyła się okazja, aby włączyć całą strukturę szkolnictwa polskiego w Niemczech, istniejącą od 1946 roku, do stowarzyszenia.

12 maja 1953 roku Zarząd ZPU wraz z duchowieństwem i delegatami nauczycielstwa zorganizował konferencję we Frankfurcie nad Menem w miejscowości Zeilsheim. W czasie tego spotkania przyjęto wspólny projekt stworzenia organizacji zajmującej się edukacją pod egidą ZPU. W tym celu miał powstać przy Zarządzie Głównym Komitet dla spraw Szkolnych i Oświatowych²⁹. Ponieważ jednym z celów statutowych instytucji było krzewienie polskiego szkolnictwa, inicjatywa ta stała się kamieniem milowym w jego działalności³⁰.

ZPU rozpoczęło współpracę z Centralnym Komitetem dla spraw Szkolnych i Oświatowych przy Polskim Komitecie Doradczym (polski organ funkcjonujący w strefach okupacyjnych Niemiec po zakończeniu wojny; był niczym innym jak komórką rządu w Londynie na terenie stref okupacyjnych), któremu przewodniczył kurator Le-

²⁹ APPEN, Komunikat nr 6 Zarządu Głównego ZPU (do publicznego obwieszczenia w polskich ośrodkach), Velbert dnia 17.12.1953 r., s. 3.

³⁰ APPEN, Regulamin Komitetu dla spraw Szkolnych i Oświatowych przy Zarządzie Głównym Zjednoczenia Polskich Uchodźców w Niemczech, 14.11.1954 r., s. 1–2.

onard Flieger. Ze względu na duże wysiłki, jakie kładło ZPU na budowanie relacji z tą organizacją, postanowiono, iż połączenie sił przyniesie lepsze efekty, ale przede wszystkim wzmocni samo Zjednoczenie, dlatego też 12 maja 1953 roku we Frankfurcie nad Menem powstał Komitet dla spraw Szkolnych i Oświatowych przy Zarządzie Głównym ZPU (zwany dalej Komisją Oświatową)³¹. W skład Komisji weszli: wikariusz generalny dla Polaków w Niemczech, główny oficer łącznikowy Polskich Oddziałów Wartowniczych przy Armii Amerykańskiej, kurator szkolny, zastępca kuratora szkolnego, czterech nauczycieli wyznaczonych przez kuratora, po jednym z każdego okręgu, czterech przedstawicieli społeczeństwa, wybieranych przez Radę ZPU, oraz reprezentant Zarządu Głównego ZPU³².

Pierwsze posiedzenie Komitetu odbyło się 27 stycznia 1954 roku w Dortmundzie. Przewodniczącym został Kazimierz Odrobny (wskutek nieobecności prezesa Bolesława Janusza Zawalicza-Mowińskiego), a delegatem ZPU – Witold Szwabowicz. Po ustąpieniu Odrobnego z funkcji przewodniczącym mianowano Stanisława Kempf-Sokorskiego. Zasadniczym zadaniem ZPU było firmowanie działalności Komitetu na zewnątrz i przed władzami Niemieckimi oraz wysokim komisarzem NZ. Oprócz tego Zarząd służył pomocą w zdobywaniu subwencji i darów na rzecz polskiego szkolnictwa. W tych sprawach kontaktowano się z ministrem Rusinkiem, przedstawicielem Ministerstwa dla spraw Obywateli Polskich na Obczyźnie, a także Skarbem Narodowym i Radą Polonii Amerykańskiej. Starano się informować Polonię na całym świecie o potrzebach polskiej edukacji w Niemczech. Działalność ta przynosiła wymierne skutki w postaci wpłat i wpływów od zagranicznych organizacji. W sumie do 1954 roku zebrano około 20 000 marek.

Początkowo Komisji podlegały szkoły w Augustdorfie oraz Münster z językiem polskim jako wykładowym. Organizacja posiadała jednego nauczyciela Polaka, który był finansowany przez rząd krajowy Nadrenia Północna-Westfalia. W wielu polskich osiedlach odbywała się nauka przedmiotów ojczystych oraz prowadzono kursy wieczorowe.

Podział administracyjny Komisji był taki sam jak okręgów ZPU, z tym że III i IV okręg Szkolny znajdował się na terenie III okręgu ZPU. Na czele tych jednostek stali kierownicy szkolni. Jedynie w okręgu V – południowym – organizacja nie posiadała kierownika, stąd opiekę nad nim sprawował ks. Józef Omasta, który nie podporządkował się Komisji Oświatowej, a mimo to kierował okręgiem³³.

³¹ O powstaniu Komitetu pisała również Ewa Kupczak w swoim referacie z okazji 25-lecia PMSzN [Polskiej Macierzy Szkolnej w Niemczech] wygłoszonym w Düsseldorfie 5 czerwca 2004 r.; strona internetowa: Polskamacierzszkolna.de/?p=historia, dostęp 30 III 2012.

³² APPEN, Sprawozdanie Prezesa Zarządu Głównego na trzecią Radę Stowarzyszenia 13, 14, 15 listopada 1954 r., s. 10.

³³ APPEN, Sprawozdanie na siódme zebranie Zarządu Głównego ZPU w dniu 15 września 1956 r. – Dział

Od chwili powstania Komitetu organizowano kursy nauki języka polskiego, które uruchomiono m.in. w Dortmund-Eving, Dortmund-Holte, Essen, Kolonii, Mannheim, Monachum, Tuttlingen oraz Witten. Organizacja przygotowywała również nauczanie w innych miastach zamieszkałych przez Polaków, m.in. w Bielefeld, Darmstadt, Frankfurt, Kassel, Meiderich, Meppen i Wuppertalu. Kursy językowe początkowo cieszyły się wielką popularnością, ponieważ uczęszczały na nie nie tylko dzieci, młodzież i dorośli, ale także partnerki i partnerzy niemieccy. Zadaniem Komisji było zorganizowanie tak swojej pracy i kursów, aby tworzyły namiastkę polskiego systemu edukacji. Komitet wraz z ZPU wystąpił do niemieckiego Ministerstwa Kultury o wsparcie inicjatywy utworzenia gimnazjum polskiego oraz przedszkoli.

4. SZKOLNICTWO POLSKIE W NIEMCZECH POD ZNAKIEM ZPU DO 1959 ROKU

Po utworzeniu przy Zarządzie Głównym Komisji Oświatowej ZPU w 1954 roku szkolnictwo polskich uchodźców stało się jednym z ważniejszych przejawów działalności Zjednoczenia w RFN w drugiej połowie lat 50. i w latach 60. Mimo iż nie upłynęło wiele czasu od powstania Komisji, starała się ona – za sprawą swojego przewodniczącego – wypełniać działalność statutową pracą na niwie szkolnej wśród Polaków. Z początkiem 1957 roku jej przewodniczącym był nadal Stanisław Kempf-Sokorski, wiceprzewodniczącym Czesław Majewski (od 8 marca 1957 roku), a skarbnikiem Stanisław Kaczmarek.

Pierwsze kroki Komisji Oświatowej ZPU były tak samo trudne jak stowarzyszenia. Komisja – mimo prężnego rozwoju – borykała się z problemami finansowymi. Z jej sprawozdania za okres 1954–1956 wynika, że już na etapie początkowej działalności i organizowania struktur zaczęło brakować pieniędzy. Przewodniczący Kempf-Sokorski skarżył się na skromny budżet (ustalony na lata 1953/54) w wysokości 1200 marek, który w chwili powstania Komisji wystarczył zaledwie na rok. Dopiero w 1955 roku budżet wzrósł do 3500 marek, ale został w całości wykorzystany już po miesiącu. Apelowano więc o pomoc do organizacji polonijnych, które z dużym zrozumieniem wspierały Komitet darami. Rada Polonii Amerykańskiej wspierała ją cyklicznie kwotą 500 dolarów. Kongres Polonii Kanadyjskiej częściowo finansował utrzymanie przez rok szkoły w Kassel. Polska Macierz Szkolna (PMS) z Londynu wspierała funduszem rocznym utrzymanie szkółek będących pod opieką Komisji, a oddziały wartownicze przekazały około 1000 marek. Najhojniejszym ofiarodawcą okazał się Polski Komitet Imigracyjny z Nowego Jorku, który za pośrednictwem swojego niemieckiego oddziału przekazał na utrzymanie szkół 20 000 marek, na kurs

Organizacyjny, s. 3.

nauczycielski 16 000 oraz na bibliotekę 2000³⁴. W tym czasie na terenie okręgów Komisji powstało 15 nowych szkółek.

Można zapytać: czy wobec sytuacji, z jaką przyszło się mierzyć Komisji, strona niemiecka zamierzała wesprzeć utrzymanie szkółek? W odpowiedzi na złożony wniosek Konferencja Ministrów Oświaty w Bonn zdecydowała o opłaceniu w szkołach Dolnej Saksonii ryczałtu za godziny pracy nauczyciela w polskiej szkółce. Podobna sytuacja miała miejsce na terenie landu Nadrenii Północnej-Westfalii, gdzie finansowano nauczyciela objazdowego, który uczył w obozach, m.in. w Lintorf, Münster i Rheine. Początkowo strona niemiecka chciała finansować jedynie nauczycieli uczących w ośrodkach dla wysiedleńców/uchodźców, ponieważ uważała, że nauka należy się tylko osobom tam mieszkającym³⁵. Z czasem Komisji udało się dojść do porozumienia z niemieckimi władzami landów, aby finansowano również nauczycieli uczących polskie dzieci w osiedlach prywatnych (tj. poza obozami). Wszystkie te zabiegi nie wystarczały. Zamierzano w 1955 roku utworzyć kurs dla nauczycieli w Hamburgu, lecz zrezygnowano z niego ze względu na brak środków. Niestety aspekt finansowy był przez całe lata 50. dominującym w działalności Komisji.

Mimo trudności finansowych organizacja starała się stale poszerzać swoją ofertę edukacyjną. W 1956 roku obejmowała działalnością pięć okręgów szkolnych. Tylko w I okręgu prowadziła dwa przedszkola (w Pinnebergu i Neustadt). Na terenie dawnej strefy amerykańskiej nadzorowała pięć przedszkoli. Prowadziła dwie polskie szkoły (w Augustdorfie i Münster), polskie klasy w placówkach niemieckich (dzieci w ramach programu szkolnego miały 4 godziny języka polskiego), oraz – dla dzieci uczęszczających do szkół niemieckich – szkoły przedmiotów ojczystych. Nauka w nich odbywała się jeden lub dwa razy w tygodniu, obejmując religię, język polski, historię i geografę. W I okręgu działało 26 takich placówek, uczyło się w nich 923 dzieci i pracowało 18 nauczycieli; w II okręgu – 12 szkół, 401 dzieci, 10 nauczycieli; w III okręgu – 21 szkół, 603 dzieci, 9 nauczycieli; w IV okręgu – 14 szkół, 478 dzieci, 23 nauczycieli; w V okręgu – 4 szkoły, 115 dzieci, 4 nauczycieli. Razem – 77 szkół, 2520 dzieci oraz 64 nauczycieli³⁶.

W okresie 1955/1956 budżet Komisji stanowił poważny udział w szkolnictwie Polaków w Niemczech – wynosił około 60 000 marek. Jego wysokość jednak nadal głównie zależała od darów, m.in. z Polskiej Macierzy Szkolnej w Londynie, od-

³⁴ APPEN, Sprawozdanie z prac Komitetu Szkolnego 1956, s. 1–2.

³⁵ Tamże, s. 2.

³⁶ Zob. APPEN, Sprawozdanie ze stanu szkolnictwa polskiego na terenie Niemiec Zachodnich w roku 1956 złożone Radzie Stowarzyszenia ZPU w dniu 24 listopada 1956 przez Stanisława Kempf-Sokorskiego, kierownika pedagogicznego Komitetu dla spraw Szkolnych i Oświatowych przy Zarządzie Głównym ZPU, s. 2–3.

działów wartowniczych, Stowarzyszenia Polskich Kombatantów w Hamburgu, Komitetu Zbiórki Trzeciomajowej, darów z Ameryki oraz – jeszcze w minimalnych kwotach (później były większe) – od subwencji Federalnego Ministerstwa do spraw Uchodźców w Bonn³⁷. Prawie połowę budżetu pochłaniały wydatki związane z utrzymaniem nauczycieli, które wynosiły około 28 000 marek.

Mimo znaczącego rozwoju sieci szkół przedmiotów ojczystych i zwiększenia budżetu przewodniczący Kempf-Sokorski podczas zebrania Zarządu Głównego 8 marca 1957 roku wskazywał, iż bez pomocy ZPU nie będzie w stanie usunąć trudności, przed którymi organizacja stała. Komisja uważała, że – na skutek likwidacji obozów, zniemczania dzieci w szkołach oraz problemów finansowych – doprowadzenie do utrzymania polskiego szkolnictwa wśród polskich uchodźców będzie wymagało wielkiego wysiłku wszystkich działaczy. Tak wielkie dzieło, jak ożywienie polskiego szkolnictwa na niemieckiej ziemi, nie byłoby możliwe bez zaangażowania wielu uchodźców.

Na łamach „Ostatnich Wiadomości” ks. Józef Omasta dziękował płk. Franciszkowi Sobolcie, dowódcy oddziałów wartowniczych przy Armii Amerykańskiej, za trud i wkład finansowy żołnierzy w polskie szkolnictwo:

Żaden grosz ofiarowany przez Członków O.W. nie idzie na marne, lecz przynosi obfity plon w postaci żywego słowa polskiego głoszonego ustami małego Polaka, najczęściej urodzonego już na obczyźnie³⁸.

W załączeniu do tego artykułu prasowego ks. Omasta opublikował swoje sprawozdanie z pracy w szkolnictwie, opisując aktualną sytuację Komisji Oświatowej i wskazując na dwie najpilniejsze sprawy, tj. przywrócenie nauczania w kilku ośrodkach oraz utworzenie nowej instytucji oświatowej w Dachau³⁹.

W tym samym duchu wypowiadał się przewodniczący Kempf-Sokorski podczas zebrania Zarządu ZPU w marcu 1957 roku. Zwracał uwagę na działania mające na celu sprawniejsze i powszechniejsze funkcjonowanie szkolnictwa polskiego, wyrażając postulaty:

1. potrzebę uznania, że wszystkie organizacje, grupy społeczne są odpowiedzialne za osiągnięcie celów w zakresie nauczania dzieci,

³⁷ APPEN, Zestawienie wykonania budżetu na rok 1955/56 (od 11.03.55 do 22.11.1956), Dortmund, dnia 22.11.1956 r., s. 1.

³⁸ APPEN, J. Omasta, *List ks. J. Omasty do O.W. – na ręce płk. Sobolty*, „Ostatnie Wiadomości”, 14 III 1957, nr 63 [wycinek prasowy z Archiwum Pracowni Badań nad Polską Emigracją w Niemczech po 1945 r.].

³⁹ APPEN, *Szkolnictwo polskie w Niemczech. 31 nauczycieli i 1041 uczniów*, „Ostatnie Wiadomości”, 14 III 1957, nr 63 [wycinek prasowy z Archiwum Pracowni Badań nad Polską Emigracją w Niemczech po 1945 r.].

2. konieczność uznania powszechności nauczania;
3. konieczność uzyskania lokali szkolnych przez komórki organizacyjne (zarządy ognisk ZPU);
4. potrzebę uświadomienia rodziców o konieczności posyłania dzieci do szkoły (na kurs) polskiej;
5. wyszukanie odpowiednich ludzi, którzy mogliby pod kierownictwem fachowych sił nauczycielskich prowadzić douczanie, by dzieci utrzymać przy polskości;
6. wobec braku środków na prowadzenie nauczania – wprowadzenie danin od rodziców i osób samotnych (szkoła winna być bezpłatna)⁴⁰.

Kempf-Sokorski uważał, że praca z polskimi uchodźcami powinna polegać przede wszystkim na krzewieniu kultury i tradycji narodowej poza granicami Kraju, nauczaniu języka i podtrzymaniu więzów narodowych. Dbałość o przekazywanie języka ojczystego wśród polskich uchodźców była dla działaczy i społeczników ZPU sprawą bardzo istotną, choć niewątpliwie trudną. Na pierwszy plan wysuwała się kwestia finansowania – Komisja potrzebowała, według obliczeń, około 5000 marek miesięcznie. Była to kwota znacząca, której Zarząd Główny wyasygnować nie mógł. Prezes Odrobny przyznał podczas posiedzenia Zarządu na działalność Komisji tylko 2000 marek. Z powodu braku możliwości dalszego finansowania członkowie ZPU opowiadali się za opodatkowaniem polskich uchodźców na rzecz szkolnictwa polskiego, lecz wówczas nie zdawali sobie sprawy, że ten postulat nie trafiał na podatny grunt wśród tej społeczności.

Innym problemem, który napotkała Komisja, było porozumienie ze Związkiem Polaków w Niemczech (ZPwN), a więc Polonią niemiecką, w sprawie powołania i umiejscowienia składnicy polskich książek, a przede wszystkim uruchomienia i odtworzenia kursów przedmiotów ojczystych dla dzieci starej Polonii⁴¹. Brak zgody między tymi dwiema organizacjami trwał od początku istnienia Komitetu. Według Stanisława Mikiciuka, powodem braku współpracy z ZPwN i prezesem Stefanem Szczepaniakiem była jego generalna niechęć do szkolnictwa uruchomionego pod egidą ZPU oraz brak zaangażowania finansowego. Cieniem położyła się również akcja łączenia działalności ZPwN z ZP „Zgoda”, co do której Odrobny zajął kategoryczne stanowisko nieangażowania się w dalsze kontakty z ZPwN⁴². Niestety, w dokumentach archiwalnych nie udało się odnaleźć przyczyn złych relacji. Przypuszcza się, że obydwie organizacje reprezentowały inne podejście do uchodźców. ZPwN, gromadząc przede wszystkim tzw. starą Polonię, był zainteresowany krze-

⁴⁰ APPEN, Protokół posiedzenia Zarządu Głównego ZPU z dnia 8 marca 1957, s. 1–2.

⁴¹ APPEN, Protokół posiedzenia Zarządu Głównego z dnia 19 i 20 października 1957, s. 2; APPEN, Protokół posiedzenia Zarządu Głównego z dnia 08 marca 1957, s. 2.

⁴² Zob. APPEN, Protokół z posiedzenia Zarządu Głównego ZPU z dnia 8–9.03.1958 r., s. 2–3.

wieniem polskości we własnych kręgach, nie wychodząc specjalnie do innych grup Polaków w Niemczech. Inaczej było z ZPU, które pomocą chciało objąć każdą grupę Polaków. Przyczyną mogły być tarcia i wzajemna walka o subwencje finansowe przydzielane przez rządy krajowe, a także ministerstwo w Bonn.

Wydaje się, że zawsze głównym problemem i czynnikiem paraliżującym rozwój organizacji oświatowych były sprawy finansowe. Dla porównania Kempf-Sokorski użył przykładu z Wielkiej Brytanii (jako wzór wspierania polskiego szkolnictwa) i organizowanej w tamtych realiach polskiej edukacji, która funkcjonowała wzorcowo do tego stopnia, że Komisja i jej nauczyciele wielokrotnie korzystali z pomocy finansowej m.in. Zofii Arciszewskiej⁴³.

Mimo stałych trudności i braku wystarczających funduszy, działalność szkolna Komisji ZPU w 1957 roku przedstawiała się dość imponująco. W dniach od 7 do 13 lipca po raz drugi zorganizowano w miejscowości Ludwigsfelde kurs nauczycielski, który miał na celu przede wszystkim wykształcenie grupy nauczycieli w nowej metodyce pracy z dziećmi uchodźców, stawiając na nauczanie przedmiotów ojczystych, wychowanie patriotyczne, organizację gromad zachowowych i naukę śpiewu pieśni patriotycznych⁴⁴. W szkoleniu uczestniczyło 21 słuchaczy, w tym 18 czynnych nauczycieli. Zaletą kursu miały być wykłady i szkolenia prowadzone przez nauczycieli oraz Zarząd IV okręgu ZPU. Pewnym *novum* było przeprowadzenie szkolenia nieodpłatnie – Komisja w całości pokrywała wszelkie koszty. Kempf-Sokorski, relacjonując całe przedsięwzięcie, informował Zarząd Główny, że przeszkolenie jednego uczestnika kosztowało 181,54 marki (po 26 za każdy dzień)⁴⁵.

W okresie wakacyjnym 1957 roku zorganizowano pięć turnusów dla dzieci w wieku szkolnym w Dachau, Hardt, Kolonii, Rosenheim i Londynie, na co wyasygnowano około 23 000 marek. Jak podkreślano podczas zebrania Zarządu Głównego, wynik ten uznano za dobry⁴⁶.

Inną sprawą było zarządzanie okręgami szkolnymi. Władze ZPU różnie oceniały pracę poszczególnych jednostek. Najgorzej – według Kempf-Sokorskiego – przedstawiała się organizacja i finanse II okręgu szkolnego ZPU. Brak w nim było dobrego zarządcy i kierownika, a współpraca z osobami pracującymi w poszczególnych placówkach nie układała się najlepiej. Księża będący nauczycielami często wchodziłi w prerogatywy przewodniczącego Komisji, jak miało to miejsce w Ognisku ZPU w Mannheim, gdzie ks. kan. Juliusz Janusz po ustąpieniu kierownika szkolnego Pawła Jasięka powołał na jego miejsce wybranego przez siebie następcę (panią

⁴³ APPEN, Protokół posiedzenia Zarządu Głównego z dnia 19 i 20 października 1957, s. 2.

⁴⁴ APPEN, Protokół posiedzenia Zarządu Głównego ZPU z dnia 31 lipca 1957, s. 1.

⁴⁵ Por. tamże.

⁴⁶ APPEN, Protokół posiedzenia Zarządu Głównego z dnia 19 i 20 października 1957, załącznik nr 2.

Łukiewską) bez konsultacji i zgody przewodniczącego. Ta sprawa uświadomiła Zarządowi Głównemu poważny problem – księży niezależni od stowarzyszenia starali się lokować swoich kandydatów w szkolnictwie nadzorowanym przez ZPU. Budziło to oburzenie i protesty Zarządu Głównego, ale przede wszystkim pokazywało wątpliwość tej struktury i słabość nadzoru nad szkolnictwem. Sprawa ks. kan. Janusza poruszyła zarząd ZPU na tyle, że Zbigniew Zoszak, skarbnik ZPU, na posiedzeniu Zarządu Głównego 31 lipca 1957 roku złożył wniosek, aby zwrócić się z protestem do ks. prał. Edwarda Lubowieckiego. Takiego samego zdania był Czesław Brunner, który wskazał, aby w przedmiotowej sprawie zwrócić się również z pozwem do niemieckiego sądu. Ostatecznie Zarząd postanowił wystosować odpowiednio pismo do ks. kan. Janusza. Na tym sprawa zakończyła się.

Uwidocznili to jurysdykcyjny spór w Komisji nadzorującej polskie szkolnictwo, ponieważ istniały rozbieżności co do tego, kto kontroluje księży nauczycieli. Ze względu na fakt, iż polskich zwierzchników Kościoła katolickiego w RFN Zarząd Główny bardzo cenił, wszelkie spory starano się rozwiązywać polubownie, bez niepotrzebnych zatargów. Stosowano zawsze zasadę najwyższej delikatności, tak aby nie urazić drugiej strony.

Mimo pewnych komplikacji w działalności Komisji ZPU jej przewodniczący podczas posiedzenia Zarządu 12 grudnia 1959 roku wykazywał, iż na dzień 1 kwietnia 1959 roku organizacja nadzorowała 32 punkty szkolne, dwa przedszkola, jedną szkołę powszechną z językiem polskim wykładowym, trzy szkoły niemieckie, gdzie nauczano polskiego⁴⁷. Podkreślono przy tym problem z frekwencją dzieci na zajęciach, za który przede wszystkim winiono rodziców. Nie szczędzono krytyki polskim uchodźcom:

Tempota [!] wielu rodziców, w lepszym wypadku całkowita obojętność wielu rodziców, aby dzieci uczyły się w języku ojczystym, a nawet w wielu wypadkach zdecydowanie negatywne stanowisko rodziców – [to są powody, dlaczego – przyp. Ł. W.] liczba dzieci polskich na terenie Niemiec pobierających naukę języka ojczystego wynosi zaledwie 1400, a stosunku do ogólnej liczby dzieci polskich w wieku szkolnym z rodzin uchodźczych cyfra ta powinna być przynajmniej o 400 procent większa⁴⁸.

Stanisław Kempf-Sokorski uważał, że część odpowiedzialności za podejście dzieci uchodźców do polskich szkół ponoszą niemieccy nauczyciele:

Wielu nauczycieli niemieckich jest wrogo ustosunkowane do szkół i kursów polskich. Takie fakty mamy z Ingolstadt i Lintorf. Niemieccy nauczyciele usiłują wmówić rodzicom dzieci uczęszczających do szkół i kursów nauki przedmiotów ojczystych, iż nauka polskiego utrudnia dzieciom opanowanie przedmiotów wykładanych w szkołach niemieckich, w co niestety

⁴⁷ APPEN, Protokół z posiedzenia Prezydium Zarządu Głównego w dniu 12 grudnia 1959, s. 3.

⁴⁸ Tamże.

wielu rodziców wierzy i przestaje posyłać dzieci na naukę polskiego. Tak samo wiele rodziców wzdraga się opłacać lokale szkolne⁴⁹.

Można odnieść wrażenie, że brak większego zainteresowania edukacją własnych dzieci wśród uchodźców wynikał, z jednej strony, z braku wewnętrznej potrzeby identyfikowania się z polską kulturą, z drugiej zaś, pogodzenie się z trwaniem na uchodźstwie spowodowało całkowite podporządkowanie się kulturze niemieckiej. Być może również słabość Komisji i polskiego szkolnictwa pod względem organizacyjnym powodowała, że wielu rodziców wybierało system niemiecki jako ten, który miał ich dzieciom zagwarantować przyszłość. Komisja Oświatowa ZPU traktowała edukację dzieci jako obowiązek wobec Ojczyzny, stąd wszelkimi siłami starała się wzbudzić to samo poczucie u dzieci i młodzieży oraz u ich rodziców. Było to zauważalne na każdej zewnętrznej okładce świadectwa Polskiej Szkoły Przedmiotów Ojczystych (w zakresie szkoły powszechnej), gdzie zawarto odezwę do rodziców i opiekunów. W punkcie pierwszym, najważniejszym z racji ideowych, informowano, że dokument jest dowodem

dla dziecka, że spełniło obowiązek narodowy wobec naszej Ojczyzny-Polski przez regularne uczęszczanie do polskiej szkoły i sumienną naukę, dla rodziców opiekunów, że spełnili ten obowiązek narodowy przez zapisanie polskiego dziecka do polskiej szkoły, dopilnowanie jego regularnego uczęszczania na lekcje i jego nauki w języku polskim⁵⁰.

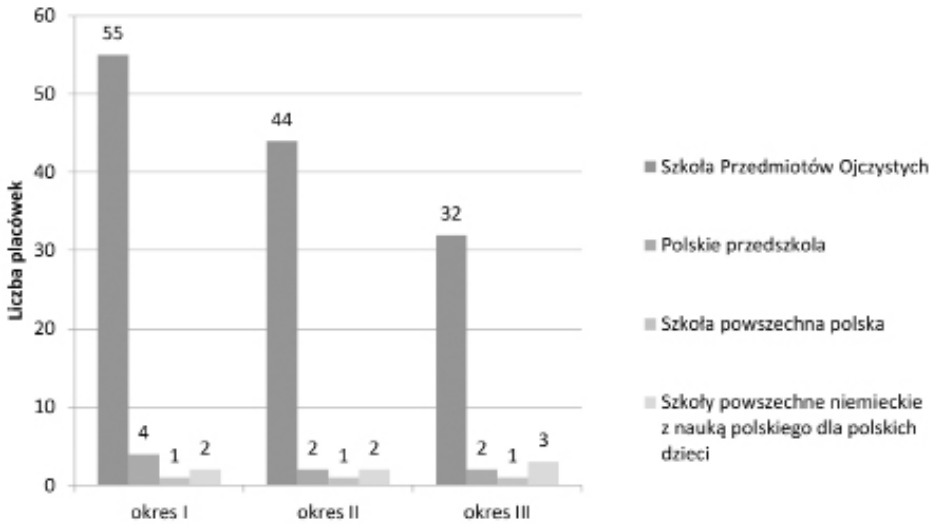
Stanisław Kempf-Sokorski, w swoim sprawozdaniu z funkcjonowania Komisji na V Radę Główną ZPU, podkreślił, iż w okresie od roku 1957 do marca 1959 organizacja przeszła trzy etapy swojej działalności (ilustruje to tabela oraz wykresy)⁵¹. Wyróżnił rok 1957 jako pierwszy okres spokojnej pracy w zakresie realizacji zadań uchwalonych w regulaminie, drugi okres – od stycznia do czerwca 1958 roku, w którym nastąpił znaczący spadek o 50% wysokości środków finansowych i subwencji na prowadzenie szkół w południowym okręgu. Ze względu na tak poważne problemy kierownictwo Komisji przejęło nadzór finansowy nad II okręgiem szkolnym południowym, co spowodowało, że przy tych samych środkach w budżecie organizacja nie była w stanie sprostać celom finansowym i w efekcie nastąpiło zahamowanie działalności. Okres trzeci – trwający od lipca 1958 do dnia V Rady ZPU – Kempf-Sokorski scharakteryzował jako czas, w którym zostały cofnięte wszelkie zewnętrzne źródła finansowania szkół przedmiotów ojczystych w obydwu okręgach szkolnych. Problemy te przełożyły się na pogorszenie jakości nauczania – nauczyciele nie otrzymywali pensji ani odszkodowań, a spotkania wewnątrz Komisji ograniczono do minimum.

⁴⁹ Tamże, s. 4.

⁵⁰ APPEN, Świadectwa Polskiej Szkoły Przedmiotów Ojczystych (w zakresie szkoły powszechnej) Nakładem Komisji Oświatowej Zjednoczenia Polskich Uchodźców w Niemczech, s. 8.

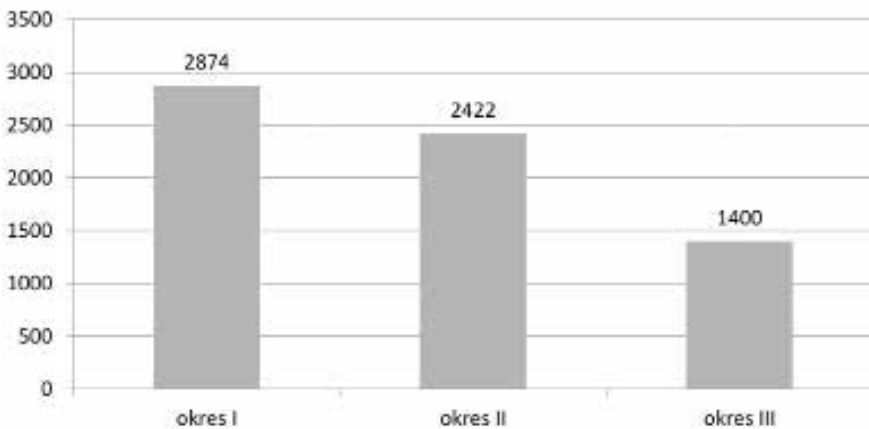
⁵¹ APPEN, Sprawozdanie z działalności Komisji Oświatowej ZPU od 1.1.57 do 31.3.59, załącznik nr 4, s. 1.

WYKRES 1. SZKOLNICTWO POLSKICH UCHODźCÓW W RFN
W OKRESIE OD 1 VII 1957 DO 1 IV 1959 ROKU

Źródło: oprac. Łukasz Wolak na podstawie APPEN, Sprawozdanie z działalności Komisji Oświatowej ZPU od 1.1.57 do 31.3.59, załącznik nr 4

WYKRES 2. LICZBA DZIECI ZGŁOSZONYCH DO SZKÓŁ
W POSZCZEGÓLNYCH OKRESACH

Źródło: oprac. Łukasz Wolak na podstawie APPEN, Sprawozdanie z działalności Komisji Oświatowej ZPU od 1.1.57 do 31.3.59, załącznik nr 4

TABELA 1. SPRAWOZDANIE Z DZIAŁALNOŚCI
KOMISJI OŚWIATOWEJ W LATACH 1957–1959

	Szkoła Przedmiotów Ojczystych	Polskie przedszkola	Szkoła powszechna polska	Szkoły powszechne niemieckie z nauką polskiego dla polskich dzieci	Liczba dzieci zgłoszonych do szkół
Okres I	55	4	1	2	2874
Okres II	44	2	1	2	2422
Okres III	32	2	1	3	1400

Źródło: oprac. Łukasz Wolak na podstawie APPEN, Sprawozdanie z działalności Komisji Oświatowej ZPU od 1.1.57 do 31.3.59, załącznik nr 4

Mimo tych trudności, gdy czytamy sprawozdanie z działalności Komisji, nie można oprzeć się wrażeniu, że we wspomnianym okresie wszystkim działaczom Komisji i nauczycielom udało się zrobić bardzo dużo w sprawie szkolnictwa polskich uchodźców.

Kempf-Sokorski wspominał inicjatywę powołania Składnicy Pomocy Szkolnych, wprowadzenia drukowanych formularzy świadectw, wydanie mapki konturowej Polski i dwóch biuletynów Komisji Oświatowej, będących metodologicznym przewodnikiem dla nauczycieli, przeprowadzenie kursów dla nauczycieli, wprowadzenie dzienników lekcyjnych, nawiązanie kontaktu z Macierzą Szkolną z Belgii i Polską Macierzą Szkolną w Londynie, nawiązanie relacji z polskim Gimnazjum i Liceum w Les Ageux⁵² i uzyskanie stypendiów dla uczniów z terenu RFN, zorganizowanie nauki dla 57 dzieci z RFN w Wielkiej Brytanii przy pomocy Polskiej Macierzy Szkolnej – Pomoc Dzieciom Polskim w Niemczech i Austrii. Za najważniejsze osiągnięcie przewodniczący Komisji uznał powstanie szkół przedmiotów ojczystych.

Spośród rzeszy 10 000 polskich dzieci znajdujących się na terenie RFN tylko 14% z początkiem 1959 roku uczęszczało do szkół przedmiotów ojczystych prowadzonych przez Komisję Oświatową⁵³. Pozostałe dzieci pobierały naukę w placówkach niemieckich bądź w szkołach prowadzonych przez misje katolickie lub Polską Macierz Szkolną. O stale zmniejszającej się liczbie uczniów informował Stanisława Kempf-Sokorskiego kierownik V okręgu, wskazując jako przykład punkty szkolne w Mannheim-Śródmieście (49 dzieci), Mannheim-Schönau (34 dzieci), Viernheim

⁵² APPEN, Informacje dla rodziców względnie opiekunów Polskie Gimnazjum i Liceum Les Ageux, 08.1960 r., s. 1; APPEN, Prospekt Polskiego Gimnazjum i Liceum Les Ageux we Francji na rok szkolny 1960/1961, s. 1–2.

⁵³ APPEN, Sprawozdanie z działalności Komisji Oświatowej ZPU od 1.1.57 do 31.3.59, załącznik nr 4.

(21 dzieci) oraz Kassel (czworo dzieci). Spadek ten uzasadniał tym, że liczba uczniów w stosunku do danych z listopada/grudnia 1956 roku zmniejszyła się o 20 ze względu na dalszą emigrację rodziców do USA⁵⁴.

Widzimy, że dla Zarządu Głównego ZPU ważny był nie tylko los polskiego uchodźcy, ale również polskiego szkolnictwa, dzięki któremu mógł on realizować patriotyczną misję wśród dzieci i ich rodziców.

Z początkiem 1959 roku budżet Komisji zmniejszył się z 5000 marek do 1800, a koszt wykształcenia jednego polskiego dziecka wyniósł 1,80 marki miesięcznie.

Nie należy jednak zapominać o wkładzie w kształcenie polskich dzieci władz niemieckich, które opłacały dwóch nauczycieli w niepełnym wymiarze godzin w szkołach w Brunzshwiku, trzy etaty nauczycielskie w Polskiej Szkole Powszechnej w Münster, cztery etaty w szkołach niemieckich, w których nauczano języka polskiego (Dortmund, Düsseldorf-Wersten, Mariental i Wolterdingen), oraz jeden etat dla nauczyciela uczącego w obozach (m.in. w Bottrop, Lintorf, Rheine)⁵⁵. Władze dofinansowywały też kolonie i wyjazdy polskich dzieci organizowane przez ZPU. Dotacje te pochodziły zarówno od przedstawicieli w landach, jak również od rządu w Bonn.

Najpoważniejszym powodem stagnacji polskiego szkolnictwa od 1958 roku była obojętność polskiego uchodźcy na los polskich szkół i uczących się w nich dzieci. W odpowiedzi na brak środków z dotychczasowych źródeł Komisja Oświatowa w połowie 1958 roku postanowiła utworzyć tzw. sekcje szkolne przy ogniskach ZPU. Na apel Zarządu Głównego i Komisji o powołanie wspomnianych sekcji z 54 ośrodków polskich odpowiedziało tylko 15. Finalnie z Komisją współpracę rozpoczęły Sekcje Szkolne w Ogniskach ZPU w Bielefeld, Ingolstadt, Ludwigsburgu, Rosenheim i Weissenburgu⁵⁶.

5. SZKOŁY PRZEDMIOTÓW OJCZYSTYCH ZPU

Najważniejszym punktem działalności Komisji było prowadzenie szkół przedmiotów ojczystych. W placówkach tych, choć większość nie posiadała własnych budynków, prowadzono zajęcia z języka polskiego, historii i geografii Polski. Liczba szkół w zależności od okręgu była zróżnicowana. W 1957 roku na terenie I okręgu szkolnego istniało 21 szkół przedmiotów ojczystych. Instytucje te swoim programem obejmowały 1221 dzieci w wieku szkolnym spośród 2234 ogółem zamieszkujących⁵⁷. Do szkoły uczęszczało tylko 941 osób, tj. około 77% młodych

⁵⁴ APPEN, Kierownik V Okręgu Szkolnego do Stanisława Kempf-Sokorskiego, Ludwigshafen, dnia 30 stycznia 1957 r., s. 1.

⁵⁵ Tamże, s. 4.

⁵⁶ Tamże.

⁵⁷ APPEN, Sprawozdanie Jana Salwińskiego – kierownik I Okręgu Szkolnego rok szkolny 1956/1957, Roczne sprawozdanie okręgowe, Braunschweig, d. 13.V.1957 r., s. 1–2.

ludzi w wieku szkolnym. Na obszarze tego okręgu tylko w dwóch przedszkolach niemieckich pracowały polskie przedszkolanki – w Pinnebergu oraz Fischbeck. W sumie do niemieckich przedszkoli obozowych uczęszczało 318 dzieci z 14 ośrodków.

Na terenie II okręgu szkolnego pod kuratelą Komisji znajdowały się dwie polskie szkoły (w Augustdorfie i Münster) oraz 12 szkół przedmiotów ojczystrych, do których uczęszczało 782 dzieci. Władze niemieckie opłacały czterech nauczycieli w ośrodkach w Augustdorfie i Münster, jednego, który uczył klasy od I do III, oraz po jednym nauczycielu w Rheine, Lintorf i Münster⁵⁸.

W okręgach III i IV znajdowały się 33 punkty szkolne przedmiotów ojczystrych, do których uczęszczało 1260 dzieci⁵⁹. Na terenie wszystkich okręgów działały przedszkola.

Dobór kadry do szkół przedmiotów ojczystrych był różny. Angażowano zarówno nauczycieli wykwalifikowanych, jak i ludzi bez wykształcenia (np. byłych wojskowych, osoby ze średnim wykształceniem), ale chętnych do pracy. Wybór kadry odbywał się z pośród polskich uchodźców lub członków ZPU. Dość często zdarzało się, że do pracy zgłaszali się dopiero przybyli do RFN z Polski⁶⁰.

Żadne punkty szkolne, szkoły podstawowe, gimnazja i licea nie mogłyby funkcjonować bez podręczników szkolnych. Komisja Oświatowa utworzyła w swojej strukturze Składnicę Pomocy Szkolnych, którą kierował Stanisław Kempf-Sokorski. Celem tego ciała było przede wszystkim zaopatrzenie szkół we wszystkie potrzebne pomoce. Składnica przejmowała od drukarni i wydawnictw nadwyżki książek i magazynowała je na potrzeby Komisji i szkół. Ponadto – w ramach własnego budżetu – przewidywała wydanie własnych publikacji na cele szkolne. Przede wszystkim jednak drukowała dzienniki szkolne, świadectwa, mapy konturowe. Starła się również zakładać przy punktach szkolnych biblioteki. Zapotrzebowanie instytucji na książki uzupełniała bądź w jakiejś części finansowała Polska Macierz Szkolna – Koło Pomocy Dzieciom Polskim w Niemczech i Austrii w Londynie⁶¹. To za pośrednictwem Zofii Arciszewskiej otrzymywano wsparcie na książki. Warto dodać, że Polska Macierz Szkolna w Londynie dysponowała rokrocznie budżetem przewidzianym na pomoc Komisji Oświatowej przy ZPU⁶².

⁵⁸ APPEN, Kierownictwo II okręgu Szkolnego Leonard Flieger do Komitetu dla spraw Szkolnych i Oświatowych w Niemczech kierownik Kempf-Sokorski, Sprawozdanie ze stanu szkół z dnia 1.11.1956 r., Dortmund-Eving, 15.11.1956 r., s. 1–2.

⁵⁹ APPEN, Sprawozdania Szkolne okręgowe stan na dzień 1 października 1956 r. okręg III i IV, Monachium, 4 października 1956 r., s. 1–3.

⁶⁰ APPEN, Życiorys Leona Latrowskiego Bonn, s. 1; APPEN, Odpis Seminarium Serafickie oo. Kapucynów w Rozwadowie nad Sanem (Prywatne Gimnazjum), s. 1; APPEN, Odpis Świadectwa Liceum Ogólnokształcącego dla pracujących ob. Latrowski Leon, s. 1.

⁶¹ APPEN, Składnica Pomocy Szkolnych – Sprawozdanie, 27.06.1957 r., s. 1–4.

⁶² APPEN, W. Kański do Zarządu Głównego, Londyn 12.02.1965 r., s. 1; APPEN, Rachunek przychodów i wydatków za czas od 1.10.1963 do 30.09.1964 r., Polska Macierz Szkolna Zarząd Główny, s. 1–5.

Z czasem wprowadzono drukowane dzienniki lekcyjne, które zostały znormalizowane na 60 uczniów, oraz nowy podręcznik dla poziomu średniego pt. *Moja czytanka dla kl. 3*⁶³. Składnica przewidywała wyposażenie nauczycieli w podręczniki, m.in. *Elementarz* Mariana Falskiego (wyd. londyńskie lub krajowe), *Moja czytanka*, *Czytanki na III poziom nauczania polskiego*, natomiast jako pomoce przewidziano m.in. *Elementarz* i *Pierwszą czytankę dla dzieci* Mariana Falskiego, czytankę przedwojenną (prawdopodobnie *Czytanki polskie dla V oddziału szkoły powszechnej* Stanisława Tynca i Józefa Gołąbka), *Słownik ortograficzny* Stanisława Jodłowskiego i Witolda Taszyckiego, *Polskę. Moją Ojczyznę* Michała Goławskiego, *Historię Polski* Lucjana Rydla, komplet pocztówek z wizerunkami królów Polski, *Geografię Polski* wydawnictwa krajowego, mapę Polski wyd. YMCA lub Zaborowskiego⁶⁴.

Ważnym elementem identyfikującym polskich uchodźców były świadectwa Polskiej Szkoły Przedmiotów Ojczystych. Zawierały wszelkie informacje umożliwiające zidentyfikowanie ucznia, miejsce odbywania kursów w szkole, liczbę opuszczonych dni itd. Na to, że placówki te miały charakter narodowy i były namiastką polskiego systemu edukacji, wskazywała wspomniana odezwa na odwrocie okładki⁶⁵.

W 1959 roku odbyła się V Rada Stowarzyszenia. Nie zmieniła składu Komisji Oświatowej: na kolejną kadencję przewodniczącym pozostał Stanisław Kempf-Sokorski, a jego zastępcami – Stefan Kaczmarek, Gracjan Król oraz Czesław Majewski.

Podsumowując ten najtrudniejszy okres działalności Komisji, należy wspomnieć, że wykazała się wieloma inicjatywami mającymi służyć rozbudowie polskiego szkolnictwa w RFN. Swoim zasięgiem obejmowała blisko 1400 dzieci, 37 nauczycieli oraz 32 punkty przedmiotów ojczystych, dwa przedszkola, jedną szkołę polską oraz trzy szkoły niemieckie z nauką polskiego. Uważano, iż działalnością szkolną Komisji objęto tylko 14% dzieci polskich uchodźców (przyjęto, że ich ogólna liczba wynosiła 10 000). W sprawozdaniu na V Radę Kempf-Sokorski, podsumowując okres działalności Komisji w latach 1957–1959, wskazywał na powolny upadek działalności szkolnej wśród dzieci. Z 54 punktów przedmiotów ojczystych w 1959 roku pozostało 32. Nastąpił nieznaczny spadek liczby uczniów, zwiększyła się natomiast liczba nauczycieli⁶⁶. Za niewątpliwý sukces przewodniczący uznał utrzymanie punktów przedmiotów ojczystych, które mimo zmniejszonej liczby uczęszczających były chlubą Komisji.

Na uwagę zasługuje fakt, że w późniejszym okresie Komisja Oświatowa radziła sobie finansowo bardzo dobrze. Już bowiem z początkiem lat 60. uzyskała dofinanso-

⁶³ APPEN, Okólnik z dnia 13.09.1960 r. Komisji Oświatowej ZPU, s. 1.

⁶⁴ APPEN, Okólnik z dnia 29 listopada 1961 r. w sprawie pomocy szkolnych dla nauczycieli, s. 1–2.

⁶⁵ APPEN, Świadectwo Polskiej Szkoły Przedmiotów Ojczystych nakładem Komisji Oświatowej Zjednoczenia Polskich Uchodźców w Niemczech, s. 1.

⁶⁶ APPEN, Sprawozdanie z działalności Komisji Oświatowej ZPU od 01.01.1957 do 31.03.1959 r., s. 2.

wanie z rządu niemieckiego w Bonn (prawdopodobnie od Ministerstwa do spraw Uchodźców) oraz duże wsparcie finansowe od kraju związkowego Północna Nadrenia-Westfalia. Do budżetu Komisji w okresie od 1 kwietnia 1959 do 31 grudnia 1964 roku trafiło z Bonn 177 229,71 marki, z Północnej Nadrenii-Westfalii 121 392,34, a także od firmy Thyssen-Krupp 10 000⁶⁷.

Lata 60. przyniosły wiele pozytywnych zmian w działalności ZPU i Komisji Oświatowej. Działaczom i organizacjom wspierającym inicjatywę szkolnictwa polskiego w Niemczech udało się wiele osiągnąć. Nie uchroniło to jednak stowarzyszenia przed wewnętrznymi sporami i rozłamek, który przyszedł w 1969 roku.

ANEKS

REGULAMIN⁶⁸

Komitetu dla spraw Szkolnych i Oświatowych przy Zarządzie Głównym Zjednoczenia Polskich Uchodźców w Niemczech

I. Nazwa

§ 1. Komitet nosi nazwę: „Komitet dla spraw Szkolnych i Oświatowych przy Zarządzie Głównym Zjednoczenia Polskich Uchodźców w Niemczech”.

W dalszym ciągu tego regulaminu nazywany on jest w skrócie „Komitet”, a Zjednoczenie Polskich Uchodźców nazywane jest w skrócie „Zjednoczenie”.

II. Podstawa działania i cele Komitetu.

§ 2. Podstawa działania Komitetu jest § 14 Statutu Zjednoczenia.

§ 3. Celem Komitetu jest zapewnienie młodzieży wychowania religijnego i narodowego, oraz nauki w języku ojczystym.

III. Zadania Komitetu.

§ 4. Do zadań Komitetu należy:

- a) Ustalanie polityki szkolnej.
- b) Decydowanie o otwieraniu i likwidacji zakładów szkolnych: opieka nad organizacjami młodzieżowymi; pomoc w kształceniu pozaszkolnym; pomoc w kształceniu zawodowym.
- c) Prowadzenie spraw finansowych szkolnictwa.
- d) Współpraca z Kuratorem Szkolnym w zakresie natury fachowej, jak: układanie programów nauczania, dobór podręczników, powoływanie i zwalnianie personelu nauczycielskiego, inspekcje nauczania, itp.

⁶⁷ Zob. APPEN, Protokół Głównej Komisji Rewizyjnej Stowarzyszenia ZPU z przeprowadzonych czynności w dniach 21 i 22 stycznia 1965 r. w siedzibie Zarządu Głównego ZPU, s. 2–3; APPEN, Zestawienie za okres sprawozdawczy od 01.04.1959 do 31.12.1964 r., s. 1.

⁶⁸ Oryginał dokumentu się w Pracowni Badań nad Polską Emigracją w Niemczech po 1945 r., stan zachowania dobry, materiał powielony na karcie A4, z licznymi naddarciami.

- e) Zbieranie funduszków na cele szkolnictwa.
- f) Uchwalania budżetów szkolnictwa.
- g) Kontrola wykonania budżetu.

Zadania swe wykonuje Komitet w oparciu o decyzję Ministra dla spraw Obywateli Polskich na Obczyźnie z dnia 11 kwietnia 1953 r. w sprawie rozdziału kompetencji między Komitetem a władzami szkolnymi.

IV. Skład i organizacja Komitetu.

§ 5. W skład Komitetu wchodzi:

- a) Wikariusz Generalny Rzym.-Kat. dla Polaków w Niemczech, lub jego przedstawiciel.
- b) Główny Oficer Łącznikowy Polskich Oddziałów Wartowniczych przy Armii Amerykańskiej w Niemczech, lub jego przedstawiciel.
- c) Kurator Szkolny w Niemczech Zachodnich.
- d) Zastępcę Kuratora Szkolnego.
- e) Czterej przedstawiciele nauczycielstwa, po jednym z każdego okręgu Zjednoczenia, wyznaczeni przez Kuratora Szkolnego.
- f) Czterej przedstawiciele Rady Zjednoczenia, wybrani przez doroczne zebranie Rady.
- g) Przedstawiciel Zarządu Głównego Zjednoczenia.

§ 6. Komitet wybiera z pośród swego grona:

- a) Przewodniczącego.
- b) Zastępcę Przewodniczącego i
- c) Skarbnika i Sekretarza w jednej osobie, którzy wraz z przedstawicielem Zarządu Głównego Zjednoczenia stanowią Prezydium Komitetu.

V. Tok pracy Komitetu.

§ 7. Zebrania Komitetu zwołuje Prezydium w miarę potrzeby, nie rzadziej jak raz do roku; ponadto na zadanie co najmniej jednej trzeciej członków Komitetu i to zebranie winno zwołać Prezydium w terminie najpóźniej 7 dni i odbyć się ono musi najpóźniej w ciągu 14 dni.

§ 8. Do obowiązków Prezydium należy:

- a) Przedstawianie Komitetowi preliminarzy budżetowych, opracowanych przez Kuratora.
- b) Bieżąca gospodarka finansowa Komitetu.
- c) Prowadzenie rachunkowości, księgowości i sprawozdawczości Komitetu.

§ 9. W wypadkach nagłych Prezydium może w sprawach wymienionych w § 4.b) wydawać decyzję, a w sprawach powoływania i zwalniania personelu nauczycielskiego udzielać opinii i zgłaszać postulaty.

Te decyzje, opinie i postulaty Prezydium podlegają zatwierdzeniu Komitetu.

§ 10. W zakresie spraw wymienionych w § 4.b) Komitet posiada głos doradczy w stosunku do decyzji Kuratora Szkolnego.

W razie różnicy zdań rozstrzyga Ministerstwo dla spraw Obywateli Polskich na Obczyźnie.

§ 11. W pracy swej Komitet kieruje się dezyderatami Rady Zjednoczenia, postulatami Zarządu Głównego Zjednoczenia, wysuwanymi bądź to z własnej inicjatywy, bądź to w wykonaniu uchwał i dezyderatów Rady Zjednoczenia.

W wypadku różnicy zdań między Komitetem a Zarządem Głównym Zjednoczenia decyzja należy do Rady Zjednoczenia.

§ 12. W miarę potrzeby Komitet może powoływać Komisję dla celów specjalnych.

VI. Kontrola.

§ 13. Komitet podlega kontroli Głównej Komisji Rewizyjnej Zjednoczenia według postanowień Statutu Zjednoczenia.

Regulamin ten uchwałała Rada Zjednoczenia na swym posiedzeniu w dniu 14 listopada 1954 r.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

ARCHIWUM INSTYTUTU POLSKIEGO I MUZEUM
IM. GEN. W. SIKORSKIEGO W LONDYNIE (AIPMS)

A.79/3, List Tadeusza Kobylańskiego do Szanownego Pana Ministra, Celle 3 VIII 1951 r.

ARCHIWUM PRACOWNI BADAŃ NAD POLSKĄ EMIGRACJĄ
W NIEMCZECH PO 1945 ROKU W INSTYTUCIE HISTORYCZNYM
UNIwersytetu Wrocławskiego (APPEN)

Hemmerling E., *Ostatni Etap organizacyjny Zjednoczenia Polskich Uchodźców w Niemczech*, Informator nr 7/22/51, Pismo okólne do Mężów Zaufania Ośrodków Polskich w Zonie Okupacyjnej Francuskiej w Niemczech Zachodnich, „Biuletyn Przedstawicielstwa Polskiego w Zonie Okupacji Francuskiej w Niemczech (14b) Herrenalb Claw Württ”.

Informacje dla rodziców względnie opiekunów Polskie Gimnazjum i Liceum Les Ageux, 08.1960 r.

Kierownictwo II Okręgu Szkolnego Leonard Flieger do Komitetu dla spraw Szkolnych i Oświatowych w Niemczech kierownik Kempf-Sokorski, Sprawozdanie ze stanu szkół z dnia 1.11.1956 r., Dortmund-Eving, 15.11.1956 r.

Kierownik V Okręgu Szkolnego do Stanisława Kempf-Sokorskiego, Ludwigshafen, dnia 30 stycznia 1957 r.

- Komunikat nr 6 Zarządu Głównego ZPU (do publicznego obwieszczenia w polskich ośrodkach), Velbert dnia 17.12.1953 r.
- Odpis Seminarium Serafickie oo. Kapucynów w Rozwadowie nad Sanem (Prywatne Gimnazjum).
- Odpis Świadczenia Liceum Ogólnokształcącego dla pracujących ob. Latrowski Leon. Okólnik z dnia 13.09.1960 r. Komisji Oświatowej ZPU.
- Okólnik z dnia 29 listopada 1961 r. w sprawie pomocy szkolnych dla nauczycieli.
- Omasta J., *List ks. J. Omasty do O.W. – na ręce płk. Sobolty*, „Ostatnie Wiadomości”, 14 III 1957, nr 63, [wycinek prasowy z Archiwum Pracowni Badań nad Polską Emigracją w Niemczech po 1945 r.].
- Pismo okólne do wszystkich ośrodków i Komitetów Polskich oraz mężów zaufania Zjednoczenia Polskiego, Augsburg, dnia 19.03.1951 r.
- Pismo okólne do Zarządów Ognisk ZPU Okręgu Południowo-Zachodniego w Niemieckiej Republice Związkowej, Herrenalb, dnia 23 czerwca 1951 r.
- Pismo Okólne Edmunda Hemmerlinga Prezesa Zjednoczenia Polskiego Zona Okupacyjna Francuska w Niemczech Zachodnich, Herrenalb, dnia 15 VI 51 r.
- Pismo Okólne Prezesa Zjednoczenia Polskiego na terenie okup. amer. Niemiec nr 141/51, Augsburg dnia 19 III 1951.
- Prospekt Polskiego Gimnazjum i Liceum Les Ageux we Francji na rok szkolny 1960/1961.
- Protokół Głównej Komisji Rewizyjnej Stowarzyszenia ZPU z przeprowadzonych czynności w dniach 21 i 22 stycznia 1965 r. w siedzibie Zarządu Głównego ZPU.
- Protokół posiedzenia Zarządu Głównego z dnia 08 marca 1957.
- Protokół posiedzenia Zarządu Głównego z dnia 19 i 20 października 1957.
- Protokół posiedzenia Zarządu Głównego ZPU z dnia 8 marca 1957.
- Protokół spisany dnia 8.7.51 w Monachium, w Sali Ärztlicher Bezirksverein na Zjeździe Delegatów Okręgu ZPU Bawaria.
- Protokół z posiedzenia Prezydium Zarządu Głównego w dniu 12 grudnia 1959.
- Protokół z posiedzenia Zarządu Głównego z dnia 13.V.1953 r.
- Protokół z posiedzenia Zarządu Głównego ZPU z dnia 8–9.03.1958 r.
- Przeprowadzenie propagandy na rzecz działającego Związku (ZPU).
- Przygotowania do nowej organizacji Polaków*, „Nasza Emigracja”, 17 II 1951, r. IV, nr 5/116.
- Rachunek przychodów i wydatków za czas od 1.10.1963 do 30.09.1964 r., Polska Macierz Szkolna Zarząd Główny.
- Regulamin Komitetu dla spraw Szkolnych i Oświatowych przy Zarządzie Głównym Zjednoczenia Polskich Uchodźców w Niemczech, 14.11.1954 r.
- Regulamin obrad Rady ZPU.

Regulamin Wyborczy.

Regulamin Zarządu Głównego ZPU uchwalony przez Radę ZPU w dniu 29.07.1951 r.
Składnica Pomocy Szkolnych – Sprawozdanie, 27.06.1957 r.

Sprawozdania Szkolne okręgowe stan na dzień 1 października 1956 r. Okręg III i IV,
Monachium, 4 października 1956 r.

Sprawozdanie Jana Salwińskiego – kierownik I Okręgu Szkolnego rok szkolny
1956/1957, Roczne sprawozdanie okręgowe, Braunschweig, d. 13.V.1957 r.

Sprawozdanie na siódme zebranie Zarządu Głównego ZPU w dniu 15 września
1956 r. – Dział Organizacyjny.

Sprawozdanie Prezesa Zarządu Głównego na trzecią Radę Stowarzyszenia 13, 14, 15 li-
stopada 1954 r.

Sprawozdanie z działalności Komisji Oświatowej ZPU od 01.01.1957 do 31.03.1959 r.

Sprawozdanie z działalności Komisji Oświatowej ZPU od 1.1.57 do 31.3.59, załącz-
nik nr 4.

Sprawozdanie z prac Komitetu Szkolnego 1956.

Sprawozdanie ze stanu szkolnictwa polskiego na terenie Niemiec Zachodnich w roku
1956 złożone Radzie Stowarzyszenia ZPU w dniu 24 listopada 1956 przez Stanisła-
wa Kempf-Sokorskiego, kierownika pedagogicznego Komitetu dla spraw Szkolnych
i Oświatowych przy Zarządzie Głównym ZPU.

Statut Stowarzyszenia „Zjednoczenie Polskich Uchodźców w Niemczech” z dnia 15 IV
1955 r.

Szkolnictwo polskie w Niemczech. 31 nauczycieli i 1041 uczniów, „Ostatnie Wiadomości”,
14 III 1957, nr 63, [wycinek prasowy z Archiwum Pracowni Badań nad Polską Emi-
gracją w Niemczech po 1945 r.].

Świadectwa Polskiej Szkoły Przedmiotów Ojczystych (w zakresie szkoły powszechnej)
Nakładem Komisji Oświatowej Zjednoczenia Polskich Uchodźców w Niemczech.

Świadectwo Polskiej Szkoły Przedmiotów Ojczystych nakładem Komisji Oświato-
wej Zjednoczenia Polskich Uchodźców w Niemczech.

W. Kański do Zarządu Głównego, Londyn 12.02.1965 r.

Zakładanie Ognisk, Kół i Gromad.

Zestawienie wykonania budżetu na rok 1955/56 (od 11.03.55 do 22.11.1956), Do-
rtmund, dnia 22.11.1956 r.

Zestawienie za okres sprawozdawczy od 01.04.1959 do 31.12.1964 r.

Życiorys Leona Latrowskiego Bonn.

OPRACOWANIA

Dyczewski L., *Polacy w Bawarii. Tożsamość etniczno-kulturowa, wchodzenie w spo-
łeczność niemieckie*, Lublin, 1993.

- Encyklopedia polskiej emigracji i Polonii*, red. K. Dopierała, Toruń, 2003, t. 1.
- Hładkiewicz W., *Emigracyjne dylematy. Działalność Zjednoczenia Polskich Uchodźców w Niemczech*, w: *W kręgu idei, polityki i wojska. Studia ofiarowane Profesorowi Januszowi Farysiowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. T. Sikorski, H. Walczak, A. Wątor, Szczecin, 2009.
- Janusz G., *Działalność kulturalno-oświatowa Polonii w Republice Federalnej Niemiec*, w: *Polonijna oświata szkolna i pozaszkolna. Wybrane zagadnienia*, red. A. Kopruckowniak, R. Kucha, Lublin, 1985.
- Janusz G., *Polonia w Niemczech Zachodnich po II wojnie światowej*, w: *Polacy w świecie. Polonia jako zjawisko społeczno-polityczne*, red. A. Kopruckowniak, W. Kucharski, Lublin, 1986, cz. 2.
- Janusz G., *Polonia w Republice Federalnej Niemiec*, seria „Rozprawy Wydziału Humanistycznego – Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej. Rozprawy Habilitacyjne”, 59, Lublin, 1990.
- Janusz G., *Szkolnictwo polonijne w Niemczech Zachodnich po drugiej wojnie światowej*, w: *Szkolnictwo polonijne w XX wieku. Studia i rozprawy*, red. A. Kopruckowniak, Lublin, 1986.
- Jasiek P., *Szkolnictwo polskie w Niemczech w latach 1945–1971*, „Polak w Niemczech”, 1972, nr 50.
- Klimaszewski Z. T., *Emigracja Polska w Niemczech*, Białystok, 2009.
- Kowalczyk W., *Szkolnictwo polskie w Niemczech 1945–1948*, Warszawa, 1971.
- Kucharski W., *Szkolnictwo polonijne w Niemczech Zachodnich. Wybrane zagadnienia*, w: *Stan i kierunki rozwoju oświaty polonijnej*, red. tenże, Lublin, 1978.
- Mrowiec F., *Czy trudno być Polakiem w Niemczech. Pięćdziesiąt lat pracy Polskiej Misji Katolickiej w Niemczech*, w: *Polacy w Niemczech. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej w Mülheim/Ruhr w dniach 20–22 września 1995 r.*, red. M. Lis, Opole, 1996.
- Radzik T., *Polska Macierz Szkolna Zagranicą. 1953–1993*, Londyn, 1995.
- Ruchniewicz K., *Podróże Polaków do Berlina na przełomie XIX i XX wieku*, w: *Podróżujący Polacy w XIX i XX wieku*, red. N. Kasperek, A. Staniszewski, seria „Studia i Materiały – Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Olsztynie”, nr 100, Olsztyn, 1996.
- Ruchniewicz K., *Polacy w RFN w latach pięćdziesiątych XX wieku*, w: *Wokół historii i polityki. Studia z dziejów XIX i XX wieku dedykowane profesorowi Wojciechowi Wrzesińskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. A. Ciesielski i in., Toruń, 2004.
- Ruchniewicz K., *Polska emigracja niepodległościowa w Niemczech 1945–1989*, „Przegląd Polonijny”, Kraków, 2001, z. 3 (101).
- Ruchniewicz K., *Polskie zabiegi o odszkodowania niemieckie w latach 1944/45–1975*, seria „Acta Universitatis Wratislaviensis”, nr 2930, Wrocław, 2007.
- Ruchniewicz K., *Stosunek rządu Republiki Federalnej Niemiec wobec emigracji polskiej w Niemczech*, w: *Polonia w Niemczech. Historia i współczesność*, Warszawa, 1995.

Ruchniewicz K., *Wprowadzenie, w: Migration und Integration als europäische Erfahrung am Beispiel deutscher Metropolen im 19. und 20. Jahrhundert. Die Polen im Ruhrgebiet und Berlin / Migracja i integracja jako europejskie doświadczenie na przykładzie niemieckich metropolii w XIX i XX w. Polacy w Zagłębiu Ruhry i Berlinie*, hrsg. / red. D. Briesen, Z. Frasz, K. Ruchniewicz, Wrocław, 1996.

Szkolnictwo polonijne na świecie. Zarys syntezy, red. A. Koprucki, Lublin, 1995.

Wolak Ł., *Działacze Zjednoczenia Polskich Uchodźców w Niemczech w materiałach organów bezpieczeństwa PRL w latach 1945–1970*, w: *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2010. Referaty*, red. N. Jarska, T. Kozłowski, seria „Letnia Szkoła Historii Najnowszej”, t. 4, Warszawa, 2011.

ŹRÓDŁA INTERNETOWE

Kupczak E., Referat z okazji 25-lecia PMSzN [Polskiej Macierzy Szkolnej w Niemczech], wygłoszony w Düsseldorfie 5 czerwca 2004 r., strona internetowa: Polskamacierzszkolna.de/?p=historia.

Opracowanie dla Polskiej Misji Katolickiej w Monachium o. dr Stanisław Pławecki CSsR, strona internetowa: Pmk-muenchen.de/index.php?article_id=43&clang=0.

Polska Macierz Szkolna w Niemczech i jej geneza, strona internetowa: Polskamacierzszkolna.de/?p=historia.

Wesoły S., Początek szkolnictwa polskiego w Niemczech po drugiej wojnie światowej, strona internetowa: Haus-concordia.com/lehrer/bilder/Wesoly.doc.

ŁUKASZ WOLAK

THE EDUCATION OF POLES IN THE FEDERAL REPUBLIC OF GERMANY UNDER THE AUSPICES OF THE UNION OF POLISH REFUGEES IN THE YEARS 1951–1959

SUMMARY

Education was one of the most important activities of the Zjednoczenie Polskich Uchodźców w Niemczech (Union of Polish Refugees in Germany, ZPU). Polish education was thought to be in a state of collapse following years of neglect. The main goal of the ZPU was to uphold both the mother tongue and Polish culture. Educational activity tied in perfectly with § 2 point b of the ZPU Statute, in which one of the posited aims of the organisation was the fulfilment of national and cultural needs. Many vocational course certificates, matriculation certificates and school reports of those who decided to attend educational courses have survived in the archives.

The administrative division of education was the same as that of the ZPU districts. School districts were headed by school managers. Only the Southern District Committee did not have a manager, so it was managed by Fr. Józef Omasta. As soon as the Committee was established, Polish language courses were organised and set up in Cologne, Witten, Dortmund-Eving, Dortmund-Holte, Essen, Munich, Tutlingen and Mannheim. The Committee also prepared courses for other towns inhabited by Poles: Kassel, Frankfurt, Darmstadt, Meiderich, Wuppertal, Bielefeld and Meppen. The language courses were very popular, and were attended not only by children, youth and adults, but also by the Poles' partners – by Germans. The Committee's task was to organise its own work, and the courses it was running, to act as a substitute for the Polish education system.

The Committee, along with ZPU, applied to the Kulturministerium for support of the initiative of creating a Polish grammar school and kindergarten. It is unknown whether this proposal has been implemented, due to the lack of archival materials attesting to the success of this initiative.

Keywords: displaced persons, Zjednoczenie Polskich Uchodźców w Niemczech (Union of Polish Refugees), Komitet dla Spraw Szkolnych i Oświatowych (Committee for Schooling and Educational Affairs), Zjednoczenie Polskie (Union of Poles), Szkoły Przedmiotów Ojczystych (Polish Saturday Schools)